

NOTE DE LECTURĂ *

DE

D. M. PIPPIDI

63. O VORBĂ DESPRE BENDIS ÎN ATTICA

Cu oarecare zăbavă, dar nu fără interes, citesc studiul lui M. Bărbulescu despre *Cultul zeiței Bendis la daco-geți*, apărut în 1971 în revista Muzeului de arheologie din Cluj¹. În el, autorul nu se ocupă, cum s-ar putea bănuî, numai de monumentele — puține la număr — în mod sigur sau numai ipotetic legate de o religie a cărei largă răspîndire pe meleagurile noastre ne-ar apărea firească, ci-și îndreaptă atenția și spre problema «receptării» zeiței trace în lumea antică în general, în primul rînd în cetățile metropolitane și coloniale ale Greciei.

Din acest punct de vedere, două particularități sînt de relevat în articolul colegului clujean. Mai întîi absența aproape totală din informația folosită a documentelor epigrafice; în al doilea rînd, rapiditatea cu care trece peste mărturiile privitoare la cultul zeiței trace în Attica, al căror număr și a căror semnificație mă îndeamnă să le închin aci cîteva rînduri de completare.

E vorba, înainte de toate, de inscripții de o remarcabilă vechime și de un cuprins neobișnuit: lungi fragmente de legi sacre, reglementînd împărțirea victimelor la sacrificii, organizarea și desfășurarea procesiunilor, plata cotizațiilor în asociațiile din Atena și Pireu, relațiile dintre cele două asociații și așa mai departe². Dar nu despre toate aceste detalii mi-i în gînd să vorbesc. Literatura asupra subiectului nu lipsește³ și cercetătorul clujean ar fi avut destul de învățat fie și numai din cartea lui Louis Robert (în colaborare cu Nazih Firatli) despre *Stelele funerare din Bizanț*⁴. Ceea ce aș vrea să relev în aceste rînduri rapide sînt mai curînd indicațiile oferite de unul din regulamentele la care mă refer cu

* Seriile precedente ale acestor *Note de lectură* s-au publicat în Studii clasice VII, 1965, p. 319—333; VIII, 1966, p. 231—246; IX, 1967, p. 223—237; X, 1968, p. 233—243; XI, 1969, p. 233—249; XII, 1970, p. 171—190; XIII, 1971, p. 171—190; XIV, 1972, p. 195—222; XV, 1973, p. 163—181; XVI, 1974, p. 249—265; XVII, 1977, p. 187—206; XVIII, 1979, p. 151—157; XIX, 1980, p. 101—117.

¹ Acta Musei Napocensis, VIII, 1971, p. 91—102.

² IG II² 1361 (= LGS 41); IG II² 1255—56; 1284, 1317; 1324; 1361.

³ W. Peck, *Heilige Gesetze*, AM, LXVI, 1941, p. 207—215; W. S. Ferguson, *The Attic Orgeones*, HThR, XXXVII, 1944, p. 61—140 (în special 96—104); id., *Bendis and Deloites*, *Hesperia Suppl.* VIII, p. 131—162; M. P. Nilsson, *Bendis in Athen*, în *Opuscula selecta*, III, p. 55—80. Cf. L. Robert, BE, 1942, nr. 44; 1944, nr. 67; 1950, nr. 71; Fr. Bömer, RE XXI (1951), col. 1929—1930.

⁴ *Les stèles funéraires de Byzance gréco-romaine*, Paris, 1964, p. 150—159.

privire la împrejurările introducerii cultului zeiței în Attica și la privilegiile neobișnuite concesionate închinătorilor ei de Adunarea ateniană cu o larghețe (și o simpatie, s-ar putea adăuga) neîntilnite în cazul altor culte străine pătrunse în Grecia.

Textul e un decret al *orgeonilor* din Pireu, păstrat nevătămat pînă la rîndul 32, publicat în 1902 de Adolf Wilhelm⁵. Obiectul hotărîrii e organizarea unei procesiuni comune a celor două asociații de credincioși ai zeiței — cea din Pireu și cea din Atena —, prima formată din traci de baștină, cealaltă din greci convertiți la religia străină. Amănuntele ceremoniei n-au să ne intereseze aci; în schimb, relev faptul că în rîndurile de motivare a decretului propunătorul, Sosias al lui Hippocrates, găsește cu cale să evoce favoarea neobișnuită arătată de ateniени tracilor și înlesnirile acordate credincioșilor Bendidei în vederea construirii unui templu propriu și a bunei desfășurări a ceremoniilor.

Documentul pe care-l am în vedere e din prima jumătate a sec. al III-lea, dar faptele la care se referă sint mai vechi, dintre 431—411 î.e.n., cu alte cuvinte din timpul războiului peloponesiac. S-a presupus nu fără temei că, introdusă în Grecia de imigranți traci către jumătatea sec. al V-lea, Bendis avea să beneficieze de îngăduința ateniениlor ca urmare a alianței acestora cu regele Sitalkes, acordîndu-i-se pînă și onoarea unui cult public⁶. Ca justificare a atitor concesiuni insolite, se invocă un oracol al lui Zeus din Dodona, despre care n-avem alte știri. Și-acum, trecînd asupra altor aspecte ale problemei, care și-ar avea loc într-un studiu mai curînd decît în această notă fugară, mă întorc la textul decretului de care a mai fost vorba, citînd și traducînd rîndurile din preambul ce mi se par interesante. Ἐπειδὴ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων —își începe propunerea Sosias al lui Hippocrates — δεδωκότος τοῖς Θραξὶ μόνοις τῶν ἄλλων ἔθνων τὴν ἐγκτησιν καὶ τὴν ἰδρωσιν τοῦ ἱεροῦ κατὰ τὴν μ[α]ντεῖαν τὴν ἐγ Δωδώνης καὶ τὴν πονπὴν πένπειν ἀπὸ τῆς ἐστίας ἐκ τοῦ πρυτανείου καὶ νῦν οἱ ἡ[ρ]ομενοὶ ἐν τῷ ἄστει κατασκευάσασθαι ἱερὸν οἶονται δεῖν οἰκείως διακεῖ[σθ]αι πρὸς ἀλλήλους... «Întrucît Poporul ateniен, dintre toate noroadele, a dăruit numai tracilor dreptul de a dobîndi pămînt și de a-și înălța un sanctuar, după răspunsul oracolului de la Dodona, precum și de a porni procesiunea de la vatra obștească din pritaneu, iar acum cînd convertiții din Atena se gîndesc să pregătească jertfa (de adus la Pireu), e o datorie să ne arătăm însuflețiți de cele mai frățești sentimente față de ei ... (cu cele ce urmează)».

Restul prescripțiilor din același document sau din alt regulament datînd din sec. IV—III î.e.n.⁷ nu interesează astăzi. Mai curînd aș vrea să lămuresc aci cîteva indicații sumare din frazele reproduse.

Afirmția după care numai tracilor li s-ar fi concedat o ἐγκτησις γῆς (sau χωρίου) în scopul construirii unui templu închinat unui cult exotic era probabil valabilă la data votării primului decret la care se face aluzie (a doua jumătate a sec. al V-lea). Dintr-o vreme mai nouă (333/32 î.e.n.) ni s-a păstrat hotărîrea prin care se acorda unui grup de negus-

⁵ ŌJh, V, 1902, p. 127 urm. (= LGS II 42); Fr. Sokolowski, *Lois sacrées des cités grecques*, Paris, 1969, nr. 46, p. 81—85.

⁶ IG II² 310, 208, Cf. *Lois sacrées des cités grecques*. Supplément, Paris, 1962, p. 22.

⁷ IG II² 610 = LGS II 41 = Sokolowski (1969), nr. 45, p. 81—83.

tori din Kition dreptul de a dobîndi pămînt și de a înălța un templu Afroditei: ἔγκτησις χωρίου ἐν ᾧ ἰδρύσονται τὸ ἱερόν τῆς Ἀφροδίτης⁸, și, tot din sec. IV, dar dintr-un an necunoscut, concesiunea acordată desigur unei comunități de egipteni de a achiziționa și ei teren în vederea construirii unui templu pentru Isis⁹.

Despre împrejurările în care va fi fost consultat oracolul de la Dodona, și de cine, n-avem știri. Dacă nu uităm totuși că răspunsul lui Zeus pare să fi autorizat introducerea în Atena a unui cult public al zeiței, și dacă ținem seamă și de comportarea altor cetăți în împrejurări similare¹⁰, putem fi siguri că inițiativa trimiterii de *theori* la Dodona trebuie să fi fost a autorităților ateniene.

Aluzia la « vatra cea din pritaneu » trebuie înțeleasă în sensul că procesiunea credincioșilor din Atena ai zeiței spre Pireu (greci, spre deosebire de tracii a căror asociație își avea sediul în port), așa cum ducea cu ea animale de jertfă, ducea desigur și foc din vatra publică, destinat sacrificiilor în pregătire.

Laolaltă, indicațiile aci spicuite ne lasă să înțelegem nu numai regimul de favoare creat tracilor în Attica poate din motive interesate, într-o anumită conjunctură politică, dar și interesul stîrnit între atenieni de ceremoniile cultului străin, cum ne lasă să înțelegem o pagină celebră din *Statul* platonice, unde Socrate însuși ne e înfățișat luînd parte — la Pireu — la sărbătoarea de toți numită *Bendideia*.

« Coborisem ieri în port — citim¹¹, — împreună cu Glaucon al lui Ariston, ca să mă rog zeiței și să văd în ce fel aveau să-i sărbătorească hramul pentru întîia oară. Trebuie să spun că mi s-au părut frumoase și procesiunea alor noștri, dar nu mai puțin și a tracilor. După ce ne-am făcut rugăciunile și ne-am uitat și la ce mai era de văzut, am pornit-o înapoi spre Atena ... ».

Urmează întîlnirea cu Polemarchos și ruga acestuia ca Socrate să mai zăbovească la Pireu, întărită de stăruințele lui Adeimantos :

— « Poate nu știți că diseară se pregătește și o cursă de cai cu făclii, în cinstea zeiței ?

— De cai ? l-am întrebat. Vrei să spui că se vor lupta să-și treacă unii altora facelele din goana cailor ?

— Chiar așa, interveni Polemarchos. Pe deasupra au pus la cale și o serbare de noapte, care merită și ea văzută. După cină vom porni din nou și vom vedea petrecerea, unde vom întîlni și destui prieteni tineri cu care să stăm de vorbă. Rămîneți deci, și să n-aud cumva că faceți altfel ... ».

Ceea ce urmează nu mai are, firește, legătură cu Bendis. Dar faptul de a fi situat episodul la Pireu, cu prilejul unei festivități atît de neobișnuite, dacă ne gîndim la locurile indeobște alese de filozof pentru a pune în scenă discuțiile stîrnite de Socrate, mărturisește nu numai interesul

⁸ IG II² 337.

⁹ Jan Pečírka, *The Formula for the Grant of Enktesis in Attic Inscriptions*, Prague, 1966, p. 137.

¹⁰ E destul să ne gîndim la atitudinea Adunării histriene cu privire la introducerea cultului lui Sarapis în cetatea de pe țărmul lagunei Sinoc, în legătură cu care vezi articolul meu din *StCl*, VI, 1964, p. 103—118 (acum și în *Scythica minora*, p. 96—110).

¹¹ *Rep.*, I 327 a — 328 a. (Cel ce vorbește e, bineînțeles, Socrate.)

lui Platon pentru o divinitate de curînd introdusă în Grecia, dar și locul important ținut de *Bendideia* printre sărbătorile anului religios la Atena și Pireu.

64. ÎN JURUL A DOUĂ DOCUMENTE HISTRIENE FRAGMENTARE

Cu aproape treizeci de ani în urmă, în lucrarea colectivă intitulată *Histria. Monografie arheologică*, vol. I (București, 1954), p. 508 și 511, publicam două texte fragmentare, descoperite nu se știe în ce împrejurări înainte de 1949 și aflate în depozitele șantierului la reluarea săpăturilor de echipa constituită sub auspiciile Academiei Republicii Populare Române. Cel dintîi, editat sub nr. 8, prezenta interesul de a menționa pentru întîia oară în cetatea de pe țărmul lacului Sinoe comisia guvernamentală a *syndrilor* (οἱ σύνεδροι), atestată în mai multe colonii grecești de pe țărmurile de nord și de vest ale Mării Negre, dar mai ales în Milet, unde în epoca elenistică membrii ei aveau în grijă pregătirea proiectelor de măsuri ce urmau a fi supuse votului popular¹². Al doilea document la care fac aluzie, editat sub nr. 9, ne prezintă în realitate două frînturi dintr-o inscripție monumentală, comemorînd activitatea de ctitor a unui Papas fiul lui Theopompos, despre care ni se spune că ar fi zidit (sau numai refăcut?), cu propria cheltuială, un templu consacrat lui August încă în viață¹³.

În comentariile ce însoțesc edițiile celor două inscripții (printre primele de care mi-era dat să mă apropui), atenția mea se îndrepta îndeosebi asupra semnificației lor generale, într-un caz în cadrul organizației constituționale a Histriei în perioada autonomiei¹⁴, în celălalt, în ansamblul știrilor despre viața religioasă a cetății la începutul stăpînirii romane asupra Pontului Stîng, altfel spus la o dată cuprinsă între anii 27 î.e.n. — 14 e.n.¹⁵. Aspectul prosopografic al documentelor îmi reținea atenția mai puțin, măcar că, într-un fel, din deslușirile consacrate decretului nu lipsea sugestia timidă că titularul lui ar putea fi ctitorul pomenit în inscripția monumentală.

Astăzi, întemeiat pe o mai bună cunoaștere a populației Histriei în diferite perioade, și mai ales în primele veacuri ale erei noastre; întemeiat și pe o mai mare familiaritate cu scrisul inscripțiilor locale din secolele I î.e.n. — I e.n.¹⁶, socot că sugestia din 1954 poate fi reluată și că între un document și celălalt pot fi postulate relații pe care cu atîția ani în urmă abia cutezam să le întrevăd. Astfel, pornind de la convingerea că cele două lespezi au fost *sigur* gravate în același laps de timp (particularitățile lor paleografice sugerînd o deplină identitate — dacă nu de atelier, oricum de epocă —), mi se pare firesc să stărui asupra elementelor prosopografice comune celor două documente, a căror reeditare în cadrul

¹² U. Kahrstedt, RE, IV A, col. 1346; F. W. Scheel, TAPHA, LXXXII, 1951, p. 111—126; și H. Müller, *Milesische Volksbeschlüsse*.

¹³ D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, p. 157—163.

¹⁴ *Contribuții*², p. 70—71.

¹⁵ Acesta din urmă *in terminis ante quem* sigur, de vreme ce la închinarea ctitoriei lui Papas împăratul era încă în viață.

¹⁶ În această din urmă privință, îmi iau libertatea să trimit la considerațiile consacrate datei decretului în cinstea lui Aristagoras al lui Apaturios în *Contribuții*², p. 270—288.

Corpus-ului la care lucrez în acest moment îmi oferă un prilej binevenit să revizuiesc citirile din ediția 1954.

Astfel, în r. 3 al decretului, președintele Adunării (ἐπιμηνιεύων) din ziua cînd hotărîrea de cinstire a fost luată, Philodemos, e cu multă probabilitate același cu omonimul său din inscripția monumentală, în al cărei r.8 (din păcate mutilat) figurează în calitate de preot eponim al lui Apollon Tămăduitorul: [ἱερωμένου Φιλοδ]ήμου... Evident, în condițiile precare în care ni s-au transmis textele, de o certitudine absolută nu poate fi vorba, dar șansele de a ne găsi înaintea aceluiași personaj sînt mari, dacă ținem seamă de rolul lui eminent în ambele împrejurări și de raritatea numelui, care pînă în acest moment nu se mai întîlnește în vreo altă inscripție histriană.

Considerații similare mă îndeamnă să introduc în lacuna din r.4 al decretului numele [Πάπας Θεο]πόμπου, ceea ce face din ctitorul templului lui Augustus (Αὐτοκράτωρ Καίσαρ Σεβαστός) titularul decretului de care a fost vorba înainte. În aceste condiții, fiul lui Theopompos ni se înfățișează ca unul dintre histrienii de seamă ai vremii sale, pe de-o parte pentru meritul de-a fi înălțat împăratului un lăcaș de cult a cărui inițiativă era făcută să cîștige Histriei favoarea autorităților romane, pe de alta, de a fi adus cetății sale de baștină servicii a căror înșirare în expunerea de motive a decretului trebuie să fi fost lungă, de vreme ce primele isprăvi ce i se atribuie au fost, ni se spune, săvîrșite în tinerețe: [ἔτι] νέος ὤν... .

La fel cu Aristagoras fiul lui Apaturos, al cărui contemporan mai tînăr acesta va fi fost și a cărui pildă va fi încercat poate s-o urmeze, Papas al lui Theopompos trebuie deci socotit un histrian eminent al anilor de trecere de la perioada de autonomie politică la cea de trecere sub autoritatea romană a coloniilor din Pontul Stîng (ceea ce Ovidiu numește primirea lor *Ausonio sub iure*)¹⁷; ultimii ani ai domniei lui August, cu alte cuvinte, dacă nu chiar anii de după campaniile lui M. Licinius Crassus în Dobrogea și triumful acestuia ... *ex Traechia et Geteis* ¹⁸.

65. PROSOPOGRAPHICA TOMITANA

În ciuda progreselor importante realizate în cunoașterea personalului politic, administrativ și militar al imperiului roman în primele veacuri ale erei noastre, înainte și după apariția monumentalei *Prosopographia Imperii Romani*, compilată de Hermann Dessau, Elimar Klebs și Paul von Rohden ¹⁹; în ciuda sporului substanțial de informații venite să se adauge știrilor mai vechi, parțial elaborate în ediția nouă a vechii lucrări, întreprinsă de Arthur Stein și Edmund Groag ²⁰, amîndoi morți înainte de a-și fi văzut încheiată lucrarea ²¹, se poate spune că sîntem încă departe

¹⁷ *Trist.*, II 197—200; *Ep. ex Ponto*, IV 7 și 9.

¹⁸ *CIL*, I² 478 (= *Inscr. Italiae*, XIII 1, p. 571).

¹⁹ Berlin, 1897—1898.

²⁰ *Prosopographia Imperii Romani Saec. I II III*, iteratis curis ediderunt Edmundus Groag et Arturus Stein, Berolini et Lipsiae, MCMXXXIII și urm.

²¹ Astăzi încă în curs de publicare prin grija unui mînunchi de colaboratori conduși de Leiva Petersen.

de a fi ajuns la o stăpînire satisfăcătoare fie și a datelor la dispoziția noastră, fără să mai vorbim de surprizele pe care ni le pot rezerva oricînd descoperirile de inscripții noi, întregi sau fragmentare. Lacune supărătoare stăruie astfel în listele de demnitari imperiali de toate categoriile — oricît de conștiincios întocmite — și e nevoie de o atenție mereu trează a prosopografilor de vocație pentru ca semnificația fiecărui document nou să se încadreze satisfăcător în ansamblul cunoștințelor anterioare și să ducă la elucidarea uneia sau alteia din problemele rămase nelămurite.

Un bun exemplu în această privință îl constituie cazul unui guvernator al Moesiei Inferioare din zilele Antoninilor, cunoscut printr-un fragment de inscripție bilingvă publicat la sfîrșitul secolului trecut de Grigore Tocilescu²². În penultimul rînd al acestui document cunoscut figurează un consular al Moesiei din ale cărui *cognomina* unul singur se păstra, incomplet, sub forma pină de curînd trunchiată: ΠΤΩΠΙΟΣ în textul grec, ...RIO în cel latin. De-atunci, toți cîți au avut să se ocupe într-un fel sau altul de *fasti* provinciei de la Dunărea de Jos au încercat să întregească numele și să identifice personajul, fără să se fi putut ajunge în această privință la o opinie de toți acceptată. Elocventă, sub acest raport, e atitudinea Emiliei Doruții Boilă în *Dicționarul de istorie veche a României*²³, în care, compilînd o listă cronologică a guvernatorilor Moesiei Inferioare între 86 și 275 e.n., înscrie, sub anul 120, agrementat de semne de întrebare, numele lui (*Se*)rtorius (?*Brochus*), urmat nemijlocit de cel al lui *C. Ummidius Quadratus*, pe care Stein îl situa undeva în jurul anului 155, între Tib. Claudius Saturninus și T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo²⁴.

Acestea erau datele problemei pînă în 1977 cînd, la Congresul internațional de epigrafie greacă și latină de la Constanța, Adrian Rădulescu și Maria Munteanu au oferit participanților surpriza unui nou și substanțial fragment al inscripției publicate altădată de Tocilescu, făcut să permită întregirea fără greș a textului mutilat și în felul acesta să dezvăluie definitiv identitatea misteriosului RTORIUS și cronologia lui²⁵. Textul reconstituit ne-a păstrat, într-adevăr, indicația anului al IV-lea al puterii tribuniciene a lui Hadrian, ceea ce, în cronologie absolută, înseamnă 9 decembrie 119—10 decembrie 120 e.n.

Imp(eratori) Cae[(sari) diui Traiani Pa]rthici filio diui N[eruae nepot]i Tr[ai]an[o Hadriano Aug(usto) Ponti[f(ici) Max(imo) trib(uniciae)] pot(estatis) IIII co(n)s(uli) III resp. Tomitanorum
5 *C. Ummidio Quadrato Se[uero Serto]rio leg. Aug(usti) pr(o)pr(aetore)*

[Αὐτοκράτορι Καίσα[ρι θεοῦ Τραιανοῦ] Παρθικοῦ υἱῷ, θεοῦ Νέρουα υἱώνῳ, Τραιανῷ Ἀδριανῷ Σεβαστῷ, ἀρχιερεῖ μεγίστῳ δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ δ', ὑπάτῳ τὸ γ', βουλῇ δῆμος Τομιετῶν. Γ. Οὐμμίδιος Κοδράτος [Σεουῆρος Σε]ρτώριος πρεσβευτῆς τοῦ Σεβαστοῦ [καὶ ἀντιστρά]τηγος καθιέρωσεν.

²² AEM, VI, 1882, p. 12—13, nr. 122 (= CIL., III 7539).

²³ București, 1976, p. 399—400.

²⁴ *Die Legaten von Moesien*, p. 70.

²⁵ Adrian Rădulescu și Maria Munteanu, *Inscripții aus Tomis und Callatis in Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine*, Bucarest, 1977, p. 106 urm., nr. 5.

Răminea să facem o cunoștință mai apropiată a personajului atita vreme anonim și, înainte de toate, să-l introducem în *stemma* complicată a Ummidiilor, despre al căror loc în societatea romană a timpului informațiile sînt abundente. Această sarcină și-a asumat-o fără zăbavă Sir Ronald Syme, cunoscător desăvîrșit al prosopografiei sec. al II-lea și, după dispariția regretatului H.-G. Pflaum, singurul stăpin deopotrivă pe informațiile oferite de textele literare și de cele epigrafice. Pînă la descoperirea prietenilor noștri constanțeni, Sir Ronald împărtășea opinia după care necunoscutul din fragmentul AEM, VI, 42—43, nr. 22 ar fi fost [Se]rtorius Brochus²⁶. Curind însă după apariția studiului lui Rădulescu și al Mariei Munteanu din *Epigraphica*, împărtășind în totul întregirea corectă a celor doi editori, și-a părăsit propria ipoteză mai veche²⁷ și s-a raliat la concluzia că guvernatorul Moesiei din anul 120 — C. Ummidius Quadratus Severus Sertorius, consul suffect în 118 — era nepot de fiu al faimoasei Ummidia Quadrattilla din Casinum (cu privire la care Pliniu cel Tânăr ne-a lăsat o serisoare plină de amănunte pitorești²⁸), fiu al unui Sertorius Severus, *praetorius uir* prin anii 93—96. În aceste condiții, postularea unui alt Ummidius, guvernator al Moesiei Inferioare către anul 155, așa cum sugera altădată Stein pe baza unei dedicații din Charax²⁹, devine inutilă, iar singurul *legatus* sigur atestat rămîne cel din inscripția tomitană, fericit întregită după aproape un veac de zăbavă în stare fragmentară.

NOTES DE LECTURE (63—65)

(RÉSUMÉ)

63. *Un mot sur le culte de Bendis en Attique*. En marge d'une étude récente de M. Bărbulescu sur Bendis en Dacie (Acta Musei Napocensis, VIII, 1971, 91—102), qui passe sous silence les nombreux documents épigraphiques ayant trait à la réception de la déesse thrace dans le monde grec, et plus particulièrement en Attique, on s'attarde à analyser le contenu du décret des Orgéons de Pirée (LGS II 42 = LSCG 46), concernant l'organisation par les deux communautés de croyants d'Athènes et du Pirée, d'une procession en l'honneur de la déesse, la première à avoir été officiellement autorisée en terre grecque. Par la même occasion, on rappelle qu'au Ier livre de sa *République* (327 a—328 a), Platon décrit la célébration de cette festivité, prolongée le même soir par une course aux flambeaux à laquelle Socrate est censé avoir assisté, accompagné par tout un groupe d'amis.

²⁶ *Danubian Papers*, București, 1968, p. 217—218.

²⁷ *Ummidius Quadratus*, « *capax Imperii* », in *Harvard Studies in Classical Philology*, LXXXIII, 1980, p. 467—509.

²⁸ *Ep.*, VII 24. Plinius, care era dintre prietenii încercați ai familiei și oarecum îndrumătorul sufleteș al tinărului Ummidius, vorbește cu căldură despre calitățile lui intelectuale și morale. De altă parte, despre bogăția și munificența bătrinei matroane stau mărturie ruinele impunătoare ale mausoleului și amfiteatrului înălțate cu cheltuiala ei, evocate cu emoție de Amedeo Maiuri în ale sale *Passeggiate Campane* (Milano, 1938), p. 137—145.

²⁹ *Legaten von Moesien*, p. 70.

64. *Autour de deux documents histriens fragmentaires.* Revenant sur deux textes mutilés publiés par lui-même en 1954 (un décret célébrant les mérites d'un inconnu portant le patronymique Θεοπόμπου et une inscription monumentale mentionnant la construction à Histria d'un ναός consacré Αὐτοκράτωρι Καίσαρι Σεβαστῶ par les soins d'un évergète Πάπας Θεοπόμπου, l'éditeur passe en revue les arguments qui plaident en faveur de l'identité des deux personnages vivant vers la fin du règne d'Auguste, soit entre 27 av. notre ère et l'avènement de Tibère (14 de notre ère).

65. *Prosopographica Tomitana.* Dans les *fasti* des gouverneurs de la Mésie Inférieure, il existait jusqu'à tout récemment une lacune fâcheuse, cachant le nom d'un administrateur de cette province sous le règne d'un empereur de la famille des Antonins. Dans l'inscription qui nous en a conservé le souvenir (CIL III 7539) son nom est réduit au suffixe ΠΤΩΠΙΩΣ(RIO dans la version latine) et tous ceux qui s'en sont occupés depuis à peu près un siècle ont dû se contenter de l'appeller soit simplement [Se]rtorius, soit [Se]rtorius Brocchus, en lui assignant comme date l'année 120. Cette énigme vient finalement d'être résolue en 1977, grâce à la publication par A. Rădulescu et M. Munteanu d'un nouveau fragment de l'inscription éditée par Tocilescu en 1882 (*Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'Epigraphie grecque et latine*, Bucarest 1977, p. 106, n° 5). Il en résulte que l'inconnu (de son nom complet : *C. Ummidius Quadratus Severus Sertorius*) est un contemporain d'Hadrien, issu d'une famille dont les attaches avec l'aristocratie sénatoriale viennent d'être évoqués par Sir Ronald Syme dans un article intitulé : *Ummidius Quadratus « capax Imperii »* (*Harvard Studies in Classical Philology*, LXXXIII, 1980, p. 467—509).